

BUĞRA TEZKİRESİ'NDEN PARÇALAR (TRANSKRİPSİYON - DİL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BAZI AÇIKLAMALAR - TERCÜME)

*Mehmet Turgut BERBERCAN**

ÖZET

Bu çalışmada, tipik Klasik Dönem Sonrası Çağatayca özellikleri gösteren Arap harfli *Buğra Tezkiresi'nden Parçalar*, Türk dili araştırmaları açısından filolojik bir bakış açısıyla incelenmiştir. Öncelikle çalışmada, metnin dil özelliklerinin uygun bir şekilde incelenmesi amacıyla metin satırlara bölünmüş ve her satır numaralandırılmış; bu düzen içinde metnin, Arap harflerinden Latin harflerine transkripsiyonu hazırlanmıştır. İlâveten, metinde geçen bazı gramer unsurları ve dil özellikleri üzerine çeşitli tespitler yapılmış ve ayrıca metin Türkiye Türkçesine tercüme edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Buğra Tezkiresi, transkripsiyon, dil özellikleri, tercüme.

EXTRACTS FROM THE TEZKIRE OF BUGRA (TRANSCRIPTION - SOME NOTES ON DIALECTOLOGY - TRANSLATION)

ABSTRACT

In this work, extracts from the tazkira of Bughra, a typical text of the term Post-Classical Chagatay written in Arabic script is analysed from a philological perspective for Turkish language researches. At first in the work, the text is divided into lines and each line is numerated in order to analyse the dialectology of the text properly. In this form, transcription from the Arabic script to Latin script is prepared. Additionally, various determinations are made on some grammar elements and dialectology of the text and also the text is translated into Turkey Turkish.

Keywords: Tazkira of Bughra, transcription, dialectology, translation.

Giriş

Buğra Tezkiresi (Tezkiretü'l-Bugra) ya da *Satuk Buğra Han Tezkiresi*; Türklerin İslamiyetle tanışmasını sağlayan Satuk Buğra Han'ın efsanevî hayatını, Ebu'n-Nasr Samanî Hazretleri ile tanışıp İslamiyet'i kabul edişini, aile içindeki muhalif güçlerle bu yoldaki mücadelesini, çevresinde bir aziz, velî gibi kabul görerek lider olarak yükselişini, gaza anlayışı çerçevesinde muzaffer bir nefer olarak yaptığı din savaşlarını, İslamiyeti yayma çabasını, ölümünü ve kendisinden sonra gelen evlatlarının, haleflerinin hayatlarını, onların Buğra Han sülalesinin ezeli düşmanlarıyla savaşlarını anlatan hikâyelerin birleştirildiği eserlerin umumî ismi olarak anlaşılmaktadır.

* Dr., İstanbul Arel Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğr. Gör. El-mek: mehturber@hotmail.com

Efsanevî ve dinî birçok motifle süslü bulunan, dilden dile dolaşarak yeni motifler, epizotlar ve varyantlar kazanmış bu hikâyeler, zamanla yazıya çekilerek kitaplaştırılmış, yüzyıllar boyunca nüshadan nüshaya aktarılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Türk Asyasında, popüler bir halk edebiyatı klasiği olma mahiyeti kazandığı anlaşılan Buğra Tezkiresi, esasen Türk kahramanlığının Satuk Buğra Han ve onun evlatlarının hayatlarında timsalleşen efsanevî bir anlatıdır. Hikâyelerin içerdiği dinî coşku, Satuk Buğra Han başta olmak üzere, örneğin Buğra Han evlatlarından Âla Nur Hanım, Hazreti Ali Arslan Han gibi şahsiyetlerin keramet sahibi olmaları tezkirenin aynı zamanda bir menkıbeler mecmuası, yani bir “menakıbname” olduğunu göstermektedir.

Buğra Tezkiresi'nin nüshaları üzerine bugüne kadar çok az çalışma yapılmıştır. İlk esaslı incelemenin, M. F. Grenard tarafından yapıldığı bilinmektedir. Grenard, “La Légende de Satok Boghra Khan Et l'Histoire” başlıklı çalışmasında, Buğra Tezkiresi'nin var olan en eski nüshası olduğu düşünülen XVII. yüzyıldan kalma bir nüsha ile bu nüshadan bölüm yerleri kısmen değiştirilerek ve kısaltılarak 1889'da oluşturulmuş başka bir nüshayı karşılaştırarak incelemiş, ayrıca R. B. Shaw tarafından Arap harfleriyle bazı parçaları neşredilen nüshayı da göz önünde bulundurmuş, vardığı sonuçlar nispetinde, İslamiyet etkisinde gelişen Türk tarihinin ilk dönemlerine ışık tutan bu önemli kaynak eseri, çok yönlü bir şekilde analiz eden etraflı bir tarih çalışması ortaya koymuştur (Grenard 1900: 5-79). Bu çalışmanın Türkiye Türkçesine tercümesi de yapılmıştır (Bkz. Turan, 1939-1940). Türkiye'de, Buğra Tezkiresi'nin Türk edebiyatı tarihi içindeki yerine ilişkin ilk tespitlerin ise M. F. Köprülü tarafından yapıldığı görülmektedir (Bkz. Köprülü 2005: 147, 2007: 71, 2009: 189; Ayrıca bkz. Barthold 2006: 59, 62.).

Shaw'ın “A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kâshgar and Yarkand)” başlıklı çalışmasının birinci cildinin sonuna ek olarak, Doğu Türkçesini öğrenenler için hazırlanmış çeşitli okuma parçalarıyla birlikte, Buğra Tezkiresi'nden alınmış çeşitli parçalar bulunmaktadır (*Extracts from the Tazkiratu'l-Bughra [Buğra Tezkiresi'nden Parçalar]*). Arap harfleriyle verilmiş bu parçaların ayrıca İngilizce tercümesi de hazırlanmıştır (Shaw 1878: 87-109). Arap harfleriyle yazılan bu parçaların ilmî bir neşri ya da basit de olsa transkripsiyonu hakkında Shaw'ın herhangi bir açıklama yapmadığı görülmektedir. Grenard'ın da atfettiği bu parçalar, Shaw'ın Türkçeye yaptığı keşifleri esnasında, Kızıl şehirde bulunduğu nüshadan alınarak matbu şekile aktarılmıştır (Shaw 1878: 105; Shaw'ın Kızıl ve civarındaki nüshalarıyla ilgili olarak bkz. Shaw 1878: 105-109). Bu nüshanın bugün nerede mahfuz bulunduğu tespit edilememiştir.

Bu çalışmanın konusunu belirleyen Shaw'ın neşrettiği metinlerin bütününe bir özeti olacak şekilde bilinçli olarak seçilmiş ve kısaltılmış parçaların bulunduğu görülmektedir. 29 parça halinde neşredilen bu parçaların, gösterdiği dil özellikleri ve arkaik dil unsurlarını bünyesinde barındırmakla birlikte, bkz. *II. Dil Özellikleri Üzerine Yapılan Araştırmalar*), tipik “Klasik Dönem Sonrası Çağatayca” özellikleri gösterdiği, muhtemelen XV yüzyıla da XVIII. yüzyılda istinsah edilmiş bir nüshayı yansıtmaktadır.

I. Transkripsiyon (Arapça)

1 [I] Cs1 o z n o-o c s
 2 tvw m m-l z c { sh-ws vo bn m e o
 4 o -nf o tfwe -hsml rnevstis e e /
 5 df Fc 'b-Ob s T n o zu rts l n f
 6 zws t { rfs ml o n fo b m b m
 7 o t oof u lerini i wb ueb u fl mbo n ft/ o o
 8 u fl mo i r m bz-evs n fo / Tf g shf bo n eb
 9 { fl fw uc s n fog b buz ul { fe s n fo / Tf ve -hs ml -ni
 : u fl m b n { fl fw u o fw c e o n b s n b rnev s n fo

Turkish Studies

21 e e rfs wf zbob zu rfs; Fz
 22 un fe -rfs n Csl
 12 mescid- n c sflef n e rfs/ - foe o -
 24 nvs e b cf-rfs l ze Sft m'lah
 25 {hf b cf-lerz /C {hf i fn
 26 {fl fw uo fy tforfs c
 27 ifn pm o bz n {
 28 m rfs/ o -
 29 b cf-rfs l oef ofn {- c ne eo gbs o
 2: cpmboe ol opw{ fs ucf t c o-all
 31 nfs ucf el- bn e lah pw{ nfs v
 32 po n fs ucf m'lahu wf wb e fi v m- fs l f rfi v
 22 rfi v'm th bn e wf i v brhl m fz"o
 23 be se tf ucfshfo- w c o tapar siler
 35 e fns -n vs e -rfs c tz s b u
 36 cpm el o s-s b r
 37 u s/C b cf
 38 m z
 39 Sft m'lah, zer-e s {
 3: ev o p v o i
 41 m rfs/Boeb f
 31 gb m'abi z "ui n fozf "zbo ve z uf bm{fl fw u
 43 o fw c o i m bo bende-t sfe s/Nfo bze
 44 zuz e dw c c se rfs/Cf mn cprhevsl n
 45 {fl fw uebc -o i zfu fw fo pndifu
 46 tfwe -hs ni-o ufs l e rfs/[II]
 47 Sft m ve ze rfs Cv sb
 48 df Fc "b-Ob s on f
 49 pnf n o b cf ue
 4: ve rfn-e sl - tu o
 51 wmzfuef bum c s
 52 u fs gw d e bl ms po b
 53 n fssfgcpms e gue rfs wf zbob m
 54 ve zuu-lar: fwf m n f rfn b v be -
 55 o n bo-t pncprms l tu o Tb w
 56 Cv sb bo { n cr o-
 46 o - foe {fn o b s
 58 T n o cv rfn ol m rfs/ m - i so
 59 z sh o f fw bn o fu u sl e cv
 5: l se rfs/P cv sb bo { b
 61 l n fstf cpm rfs/U
 62 rfs e bl m-rfs
 63 evs/ B - n b bccf rfs m l m
 64 {rni U sl - tu o bsbg btfgs m rfs/[III]

Turkish Studies

65 Tvm o c d o-e m bc n i r n r f s / o-l
66 v l s w o r s / C s l o
67 r h t u o
68 s u e l f / C b t b-lar, ne- foe
69 b r f i g { s b u -e s r f s /
6: v l s w o r s b s b g b
71 s f w o c p r a r s / I f n v o e b m n v o e h
72 e f n -r f s z p r f s b z s o
73 z s r f s c h p r n c v
63 l s w o r s o s
75 d f o c b t e
76 l r f C b t
77 y r f s /
78 Fc ‘b-Ob s T n o l s z e ‘m i l l a h
79 b r f i c n n z f t f s c p r a -l a r
7: m e n f u h r s e p f u o
81 n f o n b e v s e
82 l m n -o c f s
72 e n f u h s
84 O b s T n o u s e r s /
85 O f n u s e r s /
86 U u s e m r .
87 b m s w o
88 l f o e p v p z v
89 c b t { e f s e r f s
79 f n z f s h f
91 r a r s /
81 T v m o c d o-e m b c n i r n r f s / o-l
82 c r f l o b s T n o
94 s n c r f u l f o z f s
95 u l n f u -r i s e o l -e o
96 m b r a r s e b
86 l o b s T n o
98 T v m o c d o-e m b c n i r n r f s / o-l
99 o l m n f s e f c b s s e / C s l n f c p l
9: n t f m o m -o c { h f p n i n f s
:1 s z u s e r f s / p n i n f s t f
91 m t p s e r s l u r s o -n f
92 Fc ‘b-Ob s T n o z e r f f Fc ‘b-
:4 O b s T n o e e r f s / l l n s
:5 b r f i z i ‘t-t f m n z u b o l v-cv l f o e - n e p m
:6 z e r s l f z c b c b i f s o -n f e t f { b c m r z b n n c {
:7 m u s v z l { o p v p z v c { o m s n l o e
:8 f s w m b z c b { r s o z f s h f v s v b n f m

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

:9 cprn v{rns/C {t {rfsio c m fz- sn {/ v-cv
 99 b buo c {hf cfz o m e rfs Boeb
 211 Fc 'b-Ob sT n o ze rns z e- i- { ef cv
 212 e oz ebw sbevs boe e rft/I fsl cve cz eo
 213 l ufe s/ m mefw rfs l wf g rns bo
 214 nft/C m m rns o efne { rns
 104 boladur ve yana l oz eo
 216 rns n {/C rns
 217 b ev o b vcc
 218 Tvmo n u
 219 l rns hf cv ps vo fze df
 21: n tfm o cprns bo o -me
 110 n tfm o cprnz e e rfs.
 222 T n o ze rns l lfm f- bzz o
 112 n v bn n fe osft m'rah kel
 113 rns f m'rah wf f i fe fo
 114 sft m' e ol e e rns/
 115 ni kelime- bzz cf -o zu rns/
 116 e hfoo -nfl -e se tpse
 228 Ob sT n o bz u-rns l Nv se hfo
 229 e tu e oz w sfuo n pn
 22: o bm mbo/Pm o
 231 e o bm m cfi u nN
 232 e o s tuwf fs bu
 233 e l nft/ {hf
 234 Nv bn n fe z vs en b e
 235 z ufsrns e cfz o p
 125 Boe o Ob sT
 237 zu-rns l fz h ns i u
 238 fi efue oc ml z o o
 239 shfu /Nfo ifn buhf n
 23: e e rns/[IV] s l
 241 c se o bsrn l hfs
 242 o m m b
 243 cprn rns/
 244 ifn fe o-rfso vm wf
 245 cprn rns e ob bu
 246 Cv sb bo-o efef l gsm -da
 247 ub -e o ifn zbn b f uuprns se /
 248 Gfs tfuc rfo cpmbo o
 249 c rns bn n ub n v t vo e i
 24: l hf bzun be /[V] l f be
 251 m /Cv t {o ef-rns rns gsz e
 252 m zu-rns l fz l gsrns of- foe z m cv z { hf

Turkish Studies

253 sz fu nf b buc rfo ub b o o -nf o
 254 c-h o i m sftfoe sb o Cv sb bo-
 255 o b l m zuu; Fz n h n {o ws o
 256 m Nv bn nfeo n s { / zu-lar ki
 257 fz l gsrfs nfo gsf e n cb mFhfs
 258 Nv bn nfeo e o m sh ne
 259 zuu-rhs/I s o ne pra / [VI]
 149 I s o Cv sb io n b m bu m
 261 zuu-rhs l o u bzz s m
 262 l o cf l m / I o Cv sb
 263 bo t {o c {o e o n {e
 264 Nv se e h n o n { e e /
 265 sftn f o u s o Cv sb
 266 bo o f z gfs {foe b o
 267 un f sc u of pne u
 268 of bstb { o e e /
 269 p v u-lar ki
 26: bzeb rbn cprns l oe n zb
 271 fs o cpra rhs / [VIII] n
 272 b rhs bcbs zuu rhl fz s o C
 273 bo nfo n tfm o cpra rhl
 274 nu o m b o c c u of
 275 of-o ubn o fwwf p bs m
 276 rbn e o- tmn l
 277 N o n b m bu f e
 278 Ob s T n o l fz gb bu m
 279 tb rbn b n o u z { m -
 27: evsrhs / E be-niyye e tbrnb {
 281 ve o f w c th srfs o
 282 cf m / Upp o e e rfs /
 283 u - m
 284 cpra-rhs / stf-t gu c se / I s o
 285 Cv sb c h-rfs c u of uf evs bo
 286 z fshf d o e ravse / I fn fl gsrfs
 287 c u shf dfn cpra / I s o Cv sb bo
 288 m l m zuu l fz gfs {foe fhfs
 289 t {c {o e mbo -lerni siz hem
 28: m / C { me-hf t { i fn cb vsv / C { cv l o
 291 c s c / Fwwf m { cb r u pzv
 292 c { voebe mfn cprne v e e /
 293 { sb cf u-rfs c srfg -ler o c m
 294 rfs hf tuvsv c rfil-rfs o n brh dfn z s orhs c srfg
 184 be-niyyet- n ftde e l -e o ul ufs cbs c u of
 296 uf evs bo z fshf m cbs pze rhs / o n fsuf cf-de

297 u r t z e c b s e r f i s / I s o C v s l
 298 l n f z c b r m g s { f o e n u p u b n v e
 299 c f e f o { o m a v s v b b u n
 29: n v o e b m e v s v v n e b b s b p
 2: 1 d f n c p r a / n e i f s o - n f
 2: 2 r h l f s r f s z b o u u / [I X]
 192 u f { c v c f s - l n s
 2: 4 O b s T n o b r h s
 2: 5 n b r h b u - o n b b g s r f
 195 t i k k e y - n f o / z f
 2: 7 e e r f i s / [X] O b s T n o
 2: 8 T v m o d f n z s o r h s c r f v z p m b s f w o
 198 I s o C v s b b o - o b z f u - l e r .
 2: F e ' b - O b s T n o s e v i l d i l e r k i
 311 t o c r h l g s r f v z v c s h m t f
 201 b g f s c f s h n e p r a f n
 313 F e ' b - O b s T n o r h s n p m
 314 l g s r f i s h f r f i s l c n e o u w
 315 t e s f h e n f t s e
 205 [X I] r h s e
 317 u n s r f i s o z b r h r h o - o
 318 p s e b t b l s e r f i s / L s t f r f i s I s o C v s b b o
 319 b m - e v s c s n f u s f s b s p r v
 31: C v s b b o - o c b t f z e n s r f i s
 321 l m r f i s h f z f u n f o - o v z v m e b m s r k
 322 o - n f s e n l e o P c e o v - c v l c v l
 323 v z v t e o v b u f s c r h o o b r h s
 324 l i f s o f o r t b n
 325 b - s o
 326 z e b o
 327 s r f i s o c s f i
 328 m c b e b u f r h u s k u - l f z t v
 329 v n e b e f w f u t f o e c e o v
 32: r h t f o B o e b l f
 331 p c e o v - c v l n f o m p o u
 332 o b o n f u c r h m z u n f -
 222 m ' m b i n v b n n h s
 334 l g s - c - t b e f u
 335 d f e f m r a r h s o u b g n t f m o c p m b m
 336 p o b n b e / n f s u c f n s r f i s o
 337 b w r h r a r h s c b o l t f z e z b o b f o e f r a r h s l
 338 w { o z e n e f e f m b c b s e n s r f i s o
 339 z b o e v s e r h s / s d f u z { r f i s o c - d f u v e z u f m o
 229 d e r - h i b l f m s e v r a r h s l f z c b s - v e z - t f o

- 341 dfn n b m {o l s {of- foe
 342 n fs ucf {n m {e bn n
 343 efefm {b {hfs foe -ki
 344 tfcf {bifn {i sm gbu
 345 c srf {uvst {u m rns/
 346 {b {z su sf
 347 z sz {bo-o u{ - b bz szvu/
 348 {fzl gs l se -n cv m
 349 L m mn o {fo tb bev rnz/Cv cf me o
 34: bm cpr {m rns/Cv cfe- ubz/u-ki
 351 z shf l { -evstfo e o {s b fe
 352 bc {ozvu ub i f {be /
 353 {cc-rns l {m rns
 354 I s o {szvu
 355 tb e {e o
 356 {l
 357 tp v rns/Nfo s bçl {devri
 358 Tbuw Cv sb bo {e ws e rns/Of
 359 f o o c rfoe p y {e ns m rns
 35: Tvm o Tbuw Cv {n zb rns e
 361 cpr m rns/ b {rfi b {m rns
 362 ve z uf m {u m rns
 363 Tbuw Cv {o m rns b- bC
 364 m eb {c {u L o-
 365 e hf {vn e
 256 {gsf
 367 m {ab
 257 ve millet-lerini ber-
 369 Tvm o-o L bse
 36: efgo m rns/ {cbs
 371 us bu suz {zfhsn up v {l
 372 Tbuw Cv sb bo {e {b rns
 373 {rns cbs lfo/Cs {n O s bo n
 374 bn n B m O s bo {f l {f-t sfu
 375 s tue o wf {c-zb {se rns wf
 376 prns o {b-rns {t-tf mn -o
 377 {b-rns e l-e {fm bu-ke yetti-rns stf c s
 378 lf f b sfu {f m b c efu ms
 379 se rns/ {t-tf mn lfm prns o
 37: n c sfl {rns bc s bsfo s ubn {e rns/Cfs-s bu
 381 cpr m i rns e ol u zbobi rns bl m rns wf zbob
 382 swzfu m -evsrns l csl f l-lf u-rns/ l
 383 u ef c s svsbevs/ so l s usc bturns/I rns e o
 384 l u zbobi rns bl m rns/Of- foel oe o of- foe z-

Turkish Studies

- 385 e o l o b s z-o obl o ofn {- dvn bwb ueb
386 gfs{foew d e b {nz {ml i l {ml/Vm
276 l l ifn f b rhs/Cv of- foe w bevs e
388 b s f u bc prm cv -o s tuo m r f
389 e f n s rhs vun- fl c s r f s B m O
38: bo n b-o c s c s c f z o m r h s
391 v e c s r f s d f n c p m s-b
392 t f c-o v r h s e o m
393 r h o b o c p r t v o e
394 r h o b o e- i
395 l s h f o e o l o B m O s b o n o f {-s
396 C v c b C v s b b o b o t e f u m b o / P
397 w d e b m -e v s r h s ; N v b n n f
398 { n B s t r h o b o e- i l f o
399 b o e b l m s e s r f s l n
39: bo {-o v m p r h o r h s
3:1 bo { L b s b e- o u d a
3:2 u b S f e O u b S f o p w f
3:3 n r f l f s c r f o l m b s f i s o
3:4 b b b -n l c p m o h c p m b o
3:5 n b b r a b o i f n / O - s
3:6 c p m r h s / C v m z e
3:7 f i s e o
3:8 b e s b o { r h o
298 d f n n f s r h s r f l f s o m
299 a f t a r t u p t u r m a f t a r t u p
300 k f i r l e r k e n d e
301 Y b [XV]
413 bo { u p t b o n r f l f s o m l
414 t p v b t p v b s u f b s b e h f o
415 o e b i f n o f- f o e n l g s c h
416 l g s r f s e o o- d f z o u
417 u f c f s l s m b e / L g s r f s m " m b m m
418 N o z e - l n c v r h s b b z e v s / I
419 o f n f s t f u n f z e s / b r t b u
41: u f s / I f s l v o m c s h e u m v o
421 c s f z e w b e f - r f s m / p n w e f
422 V d b u m c s l n - s c b s s e / o n f
423 m s n f o e r f - r f s c r f o p
424 l o s l e f z s z s
425 r f s e f e n f u e f z s n v o v e o i l b
426 c p m b e / C s l o a z t d i n y a n p o l t u r u p é
316 ç e n d c e n g - n i v 1 a - s ı n ı b e y n ı l ı p
428 u b s g u b w g m t v w m m / z e - l f z e - i - r f n -

429 fo i b s m bzevs/Of w bevs
 42: e e / rbo bo e- i { -
 431 wb u-lik-rfs ef z bi wb uebu ufcs
 432 un ft/Nfhfs poebcfefon tv cpm/ pm
 433 nb bræbzfn l tfse e rfs/Cv de
 434 o -met f -evs/ bcfs-e scpm z
 435 se / wifs-o rfs e ocvt f
 436 u/ o eoi l -o bcfs cpm be /Cve
 437 rñ l fs bsbt e o h m'm bm m N o- b
 438 zu/Cv l gs -wb ucpm cv ebñ-hf {fs
 439 c se / [XVI] Csl oofn {- c ne e bf op ve rfs/
 43: N tfm orhs dfn cpm bg bgcpm u rfs/T oofu
 441 fe m gbs -hf ufcs u-rfs/Ofn se -rfs/N
 442 n n-o l neft sf oo b bzo {rfs l
 332 *gub o l m* /L gsrfs bcfs-e s uo
 444 cm bg-der- bgl s n tfm fuf
 445 uf h {e rfs/ *f l fgc 'mhi*
 335 *sft m'lah* z fuv -cv z f
 447 o n c sfl cb rfs b f l o-
 448 rfs e ode cpm /
 449 cb rfs e o w {l m l n -nvc - b
 44: lfoe l-rfs e rfs/ u tn- fs g
 340 lfo-e l-ler/ df- c - bn n m bc cpm / [XVII]
 452 L gsrfs fi m beyt-rfs hf utbr Cv rfs up ub
 453 df oh m rfs/Of- foel gsrfs {b bt s
 454 L gsrfs brñcf m scv fi e m rfs
 344 ne- foe {rfs c rñ C c n b
 456 ussu df oh-hf l se rfs l
 457 cfse rfs/L gsrfs h
 458 szbs m / pnt
 359 {rso fi e
 45: bo {
 461 tv g be s bo { cv
 462 L gsrfs o s o- df ob sf sf
 463 fn w rfs o m rfs/ Dub S f O l
 464 bm m N o po rñ c
 465 te o p rñ L l f
 466 l oe { df oh
 467 o-i fn f df
 468 p rñ rfs -leri bilen
 469 fi ef cfo fi shf
 46: b bo {
 471 bs-kend fi shf l m
 472 u urfs/ bm-o n o bef mñu m rfs/Cfo l-{fc o

- 473 n tfm ocpm rns / ol m se rns / bm m / o
 363 ten-rns o o s / I fn f-t / rns l / v
 475 bm-o b / bzs / of / rns
 476 n oe e rns / n o / rns
 477 cpm /Cy / c
 478 cpm b /
 479 Bstr / zshf l rns /
 47: / cb rns o / th
 481 m l { rns o l llful pnb ev rns /
 482 N tfm orns n oe e rns / I fo { ev rns /
 483 cpm b se-l n c s bsbo v s o fze /
 484 o z s z so tn o mbo-e l cpm /C /
 485 s o gftucpm /Di ozsv m cpm /
 486 fi erfiso tu o hf vn u e /
 487 su -e s /Pnc -e o vn / fi e /
 488 oe ol o p v dfn -rns / rfi l s rns / L /
 489 sfw o cpm rns / Cbs ub ub rns / om / UB /
 48: L bs bm { s { s o /
 491 wu rns / S w boeb l /
 492 tfl tfo up v { se / F /
 493 BmBstrbo bo /
 494 fs cfo bi s /
 495 swzfu m /
 496 { wf /
 497 bo { wf /
 498 rns po l z mb u mgfuef pm se rns / P rns o w /
 499 rns ebef tu sl fzn fhfol -o stf-rns z be f /
 49: cb bufn sn b bs se / voeb n br /
 4: 1 l n fsl b -m -o c s m / be rns / [XX /
 4: 2 i -rns ub u u dfn n / v se rns /
 392 ser-e s c rns U sl - / l m /
 4: 4 Tb e- L bs b / /
 394 e e rns / df / tu o wf df Fc /
 395 Bekir- Ub -l / zshf {fn o-c tf m /
 4: 7 wse rns / / bsn b rns n b rns /
 4: 8 m -rns cbs sz fu nfb buubsuu { e tv /
 4: 9 rns / P rns ifn ub n m ze rns l n fz e /
 4: : rfn - fo i U sl - tu o w m zful gg scpm /
 511 rns e o fg buurfi l m le bs rns /
 512 rns wf nfs rns c - beec - z trfi l fsz /
 513 w m zfu b b rns / U sl - tu o bzfu /
 403 ifnf bm { flfm bu rns /
 404 der-h i -rns bz rns. oe o /
 516 B nfe tfw e- i-o nf { sfurfs b bwg m c

517 m rfi l fshf c se rfs/ bun - vs
 518 fsw - i fe rns bcb rne rns/
 519 Cfm- ef usv U sl- tu o p ofn n
 51: nvtb bs m tp z mzbob is n
 521 bc rfi-be- bc rfi z s gfe s o
 522 z s hfo zprns ebz s u lfo
 523 gfu m Efsz -z V o
 524 vsevn - b bevrh n
 525 n of wfs cpra /
 415 millet- B n f s cpra /Cv y
 527 u/ ne l - bzbobre
 528 se rfs/L bs - l
 529 bcfs l fs d
 52: n o df
 531
 532 e-
 533 n /
 534 m e e rfs/
 535 fe z o b
 536 z s e rfs/ e- i
 537 zfun n l c srfio l n bs fiso vs b u
 538 rfs/ o- i f n f l gsrfs dfz o b u- l
 539 N t f m orhs bgs u bs bm -o l gsrfs {
 53: e o bl sl { u -o z -ni
 541 nvc c m n v bm l f
 542 bsbge o l se
 543 bsbge o po
 433 meyd o bl s cbi evsm l sl o
 545 bz ovcfz o m dfoh- h f l s rns
 546 l n g u l f s t u l f m ft/[XX] zfu
 547 m rns l n cv u s u n n rfs/ bz-
 548 m w b se rfs/ bo {
 549 -h i- e b u s v z s l n fz
 54: Fwme- Sft m rns l m s n {/
 551 L bs- {f n o c f cpra /T{rfs e l fwme-
 552 sft m rns l n b t b n v o e o l o g f u
 553 cpm bt/Sv f rfi l fs- t r n i f n -s i
 554 cpm s n l ve z u f m o o z f u
 555 cpm b g s -h i -rns bl r f z -m i
 556 e e o z e rns; Fz n f
 557 bo { e- i c r f u {
 558 rfi l fs /Fhfs d { l r f { rfs
 559 o n rns/[XXIV]
 55: e- i z b s m rns l n rfi l fs

- 451 dfn cprıvo/L gsrfs bbn oc s
 562 l oef rñ l fsdfn cprı /Ufn
 563 nfw bcbs u urfs/Cb
 564 bsb b bl gsrfs u zñ urfo
 565 rñ rñs/Dfoh rñ rñ s b
 566 ub e o of- foe z gsrfs o fi e
 567 rñcb rñe /P m b e- i
 568 b {rñ e ol g l vsb
 458 ceng- tb u rñ
 56: tn o c s rñ
 571 ub urñs/P
 572 n fze cprı
 573 {rñ e o
 574 rñ f
 575 z rñ rñs/O l
 576 cb rñs o f rñ /
 577 bo {boe ol
 578 n tfm l f z ul {e rñs/H z z n fu
 579 l z rñ bo vm cprı /**[XXVI]**
 469 Nfe z o-ef se rñs/Nfe z o-
 581 e o tv z {n rñ l fsc rño
 582 l rñey e ufn n rñ l fs c s rño b
 583 o m uw gf-i (y) hediyye-rñs m
 584 { -o b rñ rñs b Foe d o
 585 ub bcbse l {rñs hf t su u z-
 586 rñs btp obs wzf u-ef l f m s -e s rñs
 587 l n bo { e- i s n
 588 rñ l fso m efefn-o ou n o rñbn e pufo
 589 b b zfh sn u suz nsv v pufo zvsuo h m'm
 58: bm rñ N o-o m s efefn-o o m
 591 pufo-o n rñfn w n m l m b c s
 592 b o Ub{ vo-o fu L fouo c
 593 n m n a lip va fev af rñ
 483 Yu ar ı yol birle {ne hfoz
 595 Tv m o Tfzz e Bstrho bo { e- i-o b -l
 596 rñohfs c o mve l z s o/Cs l mbg {
 597 rñ rñs/P pnt bul m rñ v bzzfe c rñ
 598 cb b ebc p bu ef bc s n v ue
 599 l oef l ng ufoe s/**[XXVII]**
 59: rñs o n f-o l s n fzz L bs-
 5: 1 {fn o-e o o {-c s s o
 5: 2 cbsbevs n v s e /
 492 Be- bsb e l oe n
 5: 4 l o bo { -

5: 5 o L bs w m z f u b e- i m c f-
 5: 6 c p r a r h s / L m f i s o m b u u r
 5: 7 b z s o b r a r h s / p m w b u e b t i s
 5: 8 c b s s e / z e - l n f z e- i c
 5: 9 c p m s t { r f i s f i s o l s t f r h s n x m f t f i f r
 5: : e e / u b S f e z e ; E f f { e f t { e
 611 l s o u s v n v o e b u s t i s
 612 o f f l o n v o e b u s t i s
 613 S f e u b n m
 614 b c m e - z o f
 615 o f n { e o g s e r h s / L s b z u m
 616 c v l r h f o l v b g b b r h m l a h u
 617 b r f i z i v e - r h s u s v s r h s / N c s f l t n -
 618 r f i s e o w n n N v o ' e - e o w f
 619 n n b i s ' e - e o w f n n b w n ' e - e o u s v s r h s / C v
 61: N w f s ' b - O f i s e o L b s - { f n o - o g f u m b o
 621 z { s n r h l f s c r h o l m r h s / N f o c v z v s e r h s l n
 622 t f o l s p m g s r f i s b b z u m t b e b - r h s o c p z v o r h b
 623 t n f o b r a n b l m n t f m o c p m n e
 624 l f m s t o r f i s / F h f s n o l m s n f t f - r f i s
 625 c b m o i f n f l g s r f i s o m s c b r h s
 626 f i s r f i s o w s o r h e v s e e / C v t { o b
 627 z b s v d i o b s b o v c p m / L g s r f i s f
 628 E o n { e o z b o n b t n { e e / C s z
 629 u h e r f i s / b n o c b m s c s t i s t s b n v
 62: c p m / D f o h m b m s t u c p m r h f i s z c p m / C
 631 l n t s - h f s t s m b o e v s e r h s / U b u r f i
 632 l s b c p m / b c m d f o h / f d b
 522 c e n g - h f u t b m - r h s i f n z b o b
 634 b s b c s r f i n e e f u r f i
 635 u b u r h s / c f u
 636 c s r f i c s l f h
 637 u b S f e h s w o f
 638 c p m r h s / L r f i s
 639 w b u o b o n f u u b g r h s d e f - d e
 63: p z - e l c p v { r h e / B o e o l o u o r h z e f n f
 641 d f o h m r h s / U v - o p m o l t u / U v
 642 u { r f i s b m u w u - r h s / U { r f i s o i f n l v o r h s b
 643 t u c p z v o r h s o l t u / U v i f w b a / L o
 644 u w u m / D i o b s b o v m c p m / m /
 645 s e o s w u / L g s r f i s c f e / C s
 646 l b L b s b c b s b o {
 647 e - i - b b c f s m / t v g e s b o e - i {
 648 p m f n o r h o e r h s / L f - r h l o e { r h l m l s e r f i s

- 649 l n c c b r h s o u f o - l e r i d i
 64: d e l s c - i c p r h s / - r h s b l r h s
 651 L s e r h s l n e f n - o m l u b e l z b u v s /
 652 N b m n c p m b z e v s l g s m o - n v e z s o
 653 b r h s / N o d u r a c s b c p r m
 654 u b - r h s e o t v p z v m n v s z
 655 N t f m o r h s o m p r h s o
 656 u f o o z { u f o e b /
 657 o e o l o f i s o
 658 b o e h f m p z e r h s / { h f u f o o
 659 e f g o r h s / U s b c f z { n d d f
 65: z - o p o e f o c i l o f u i
 661 f i e f u o r h s / b r h i b r h n c “ - f w c /

II. Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar

Tipik “Klasik Dönem Sonrası Çağatayca (Post-Classical Chagatay)” ya da diğer adıyla, “Geç Dönem Çağatayca” özellikleri gösteren *Buğra Tezkiresi*’nin, eldeki verilerden hareketle, özellikle vurgulanması gereken, diğer metinlere göre farklılık gösteren dil özellikleri ve bazı gramer unsurları üzerine çeşitli açıklamalar yapılmıştır:

§ Ünlü Yuvarlaklaşması

Çağatay yazmalarında, özellikle Nevayî’den sonra oluşturulan ve Klasik Dönem Sonrası Çağatayca eserler ile birlikte, Çağataycanın önemli bir fonolojik kaidesi haline gelen ön seste yuvarlaklaşma (*vowel labialisation*) metinde gözlenmektedir. Ünlüyle başlayan ve ikinci hecesinde yuvarlak ünlü barındıran iki heceli kelimelerde, yuvarlak ünlünün tesiriyle ön seste yuvarlaklaşma görülür: *p v* (77) [*< b v*], *p{v* (105) [*< b{v*]. Tek heceli kelimelerde görülen yuvarlaklaşmaya sadece *z* kelimesinde rastlanmaktadır. Eski ve Orta Türkçe metinlerinde (abideler hariç) sıklıkla *ew ~* şeklinde gözlenen kelimenin metinde, Çağataycadaki (Erken Dönem Çağatayca hariç) umumî kullanımı örnekler şekilde, yuvarlak ünlülü *z* (173) şeklinde kullanıldığı görülür.

§ Dudak Ünsüzü Değişmesi

Metindeki ünsüz değişmelerinin (*consonant alternation*) başında; ön, iç ve son seste görülen *f ~ p ~ b* dudak ünsüzü değişmesi bulunmaktadır: *krş* → *pitidiler* (38), *fitidiler* (42) [Etü. *< bit-i*]; *g un fe* (155), *g ul fo* (488), *un fze sn fo* (156) [Etü. *< c u*], *gvu b* (214) [Etü. *< bu*]; *ubg urh* (303) ayr *krş*. → *ub urh* (358), *bg* (410), *bg b m* (486) [*< Etü. b -*]; *l g l* (457) [*< l l*]. Aynı hususiyet Farsça kelimelerin imlasında da görülmektedir: *gfs l foef* (300) [Far. *< fs l foef*], *g f e f s r h s o* (410) [Far. *< p e d e r*] vd. Metinde görülen bu düzensiz imlanın sebebi, Uygur alfabesinin etkisine bağlanabilir. Bilindiği üzere, İslamiyet etkisinde gelişen Orta Asya Türk edebiyatında, Timurlular devri dahil, Arap alfabesinin yanında azalan miktarda da olsa, bir süre daha Uygur alfabesinin kullanıldığını biliyoruz. Uygur alfabesinde *p*, *b*, *f* seslerinin aynı karakterle gösterilmesi, *Buğra Tezkiresi*’nin ilk nüshalarının Uygur alfabesiyle oluşturulduğunu, hiç olmazsa Shaw nüshasının Uygur yazısıyla oluşturulmuş bir nüshadan Arap harflerine çekildiğini ispatlayabilir.

§ Ablatif Ekinin Üleştirme Fonksiyonu

s l o birdin birdin bsrh)23: ”L sl l z c s f s c s f s b s Eski ve Orta Türkçede sayılarda üleştirme (*distribution*) umumiyetle, sırayla sayacak olursak, I. Sayı isimlerine /+Ar/, /+şAr/

ekinin getirilmesiyle (Örneğin; *c fs, z hsn fs*); II. Sayı isminin tekerrür ikilemesi haline getirilmesiyle (Örneğin; *bir bir, bm bm*), III. sayı isminin instrumental ekiyle kullanılmasıyla (Örneğin; *birin birin*) elde edilir (Eckmann 2005: 83). Bunlara ilaveten, IV. olarak, ablatif ekinin de sayılara üleştirme fonksiyonu kattığını görmekteyiz. Bu özellik, Eski Türkçe devresinde de müşahade edilmektedir (Bkz. Gabain 2007: 114). Dikkat çekici nokta, metindeki ablatif ekli üleştirme sayısının instrumental ekli üleştirme sayısı gibi ikileme olarak kullanımındır.

§ Bazı Orijinal Yapım Ekleri

- /-n- /

hs o ~ hs o , so ~ so , cvmo tv{ ~ cvmo vtv{, zbsm bo ~ zbsm bo v vs. örneklerinde görüldüğü gibi, /-n- /, /-n- V0 şeklinde Eski Türkçede geçtiği tespit edilen (Gabain 2006: 53) ekin *Buğra Tezkiresi*'nde /-n- 0 fl m bulunmaktadırlar: *ps vo* (108) "korku"; /-n/ fiilden fiil yapan dönüşlülük ekinin /- 0 ekinin *i < düzleşmesi/daralması* sonucunda /- 0 şeklini aldığı görülmektedir.

- /, +IIK/

Eklendiği isme /+IIK/ ~ /+IUK/ ekine benzer fonksiyon üstlenmek üzere mensubiyet, ait bulunma ilgisi katar: *n tfm o m* (89) "Müslümanlık, Müslüman olma", *o m* (131) "tanış olma; birlik olma", *bz m* (436) "aylık". Esasen, umumiyetle meslek isimleri oluşturduğu bilinen ekin (*un s ml, b m* örneklerinde olduğu gibi), *sof o ayzaman* ismi ile de kullanılması (*bz m* "üç aylık"), ekin fonksiyonel kullanım alanının birden fazla olduğuna ya da fonolojik ve morfolojik açıdan bir değişimin olduğuna işaret eder. Eckmann'ın da belirttiği şekilde; meslek, uğraş ismi oluşturan /+çIIK/ ile özellikle zaman adlarına gelerek o zamanın uzunluğunu, müddetini bildiren /+çIIK/ arasında bir fark olduğu düşünülebilir. O zaman burada, ek bünyesindeki /+çI/ morfeminin /+çA/ ekvatif ekinin daralma suretiyle oluşturduğunu savunmak makul görünmektedir (Bkz. Eckmann 2005: 47).

- /-Kez-/

Eski ve Orta Türkçede kullanılan fiilden fiil yapan faktitif fonksiyonlu ekleri şu formüllerle belirtebiliriz:

I. *fiil kök ya da gövdesi + {eke bağlı ünlü (A, I, U)} + /-r/*

II. *fiil kök ya da gövdesi + {eke bağlı ünlü [I, U]} + /-t/*

III. *fiil kök ya da gövdesi + {eke bağlı ünlü [I, U]} + /-z/*

IV. *fiil kök ya da gövdesi + /-G/ ~ /-D/ + eke bağlı ünlü [A, I (nadir), U] + /-z/ ~ /-r/*

Metinde, Orta Türkçe metinlerinde sıklıkla kullanılan faktitif eklerinin (/r/, /t/, /z/, /-DUr/, /-KUz/) yanında, nadir bir kullanım olan /-Kez/ şekline rastlanmıştır: *uf{* (192): krş. *uf{s* [Bkz. Eckmann 2005: 56; Hamidî, *Yusuf u Zeliha* 49a/5]. Bu şekil, Çağataycadaki yaygın kullanım olan /-GAr/'ın zetasizme uğramış bir varyantı olarak görülmektedir.

- /-sA-t-/

/-t/ faktitif ekiyle birleşmiş olarak karşımıza çıkan /-sA/ şeklindeki fiilden fiil yapan ek, metinde sadece bir örnekte bulunmaktadır: *körsetküçiler* (126). Esasen; /-sA/, eklendiği fiile istek, talep anlamı katar. Bu ek Doğu Türkçesinde nadiren karşımıza çıkmaktadır (Ayrıca bkz. Eckmann 2005: 57; ayrıca krş. *l stf*- "görmek istemek" [DLT: I/281, Senglah: 304a/16]). İsimlere gelerek onlara istek anlamı katan /+sA/ eki (*suwsa*- "su içmek istemek", *htf*- "öpmek istemek" vs. örneklerinde görülen ek) ile fiillere gelen /-sA/ eki arasındaki fonksiyonel benzerlik yani, "istek anlamı katma" özelliği ilgi çekicidir. Bir görüş olarak, eklendikleri tabanlar bakımından özdeş olmayan ve homofon bir yapı arz eden bu iki ekten isimlere gelen ekin aslında bir fiil kalıntısı olduğunu (< *sa- "yapmak istemek") ve belki de Eski Türkçedeki *sa*- "düşünmek (yani yapmak istemek, zihinde kurmak, tasarlamak)" fiiliyle semantik bir bağının olduğunu düşünebilir; öte yandan, fiillere gelen /-sA/'nın bir tür arkaik fiilden fiil yapan şart-istek eki olduğunu söyleyebiliriz.

Turkish Studies

- /+sIrA-/

bot sb z m rts (463) “Kan kaybedip yere düştüler”; Eski Türkçede de görülen /+sIr/ şeklindeki privatif ekiyle (Bkz. Gabain 2006: 48; krş. zetasizm → /+sIz/) /+a-/ isimden fiil yapan ekin birleşiminden oluşan (*compound*) bir ektir. *Buğra Tezkiresi*'nde geçen bu ekin, şüphesiz bir şekilde, Çağataycaya da geçmiş bulunan oldukça nadir sayılabilecek bir kullanımı örneklediği anlaşılmaktadır.

§ Şimdiki Zaman Çekimi

Çağataycada fiillerin şimdiki zaman çekimi (Devam etmekte olan, gelecekteki ya da tekrarlanan, alışılmış bir hareketi bildirir.) umumiyetle *A/-y (gerundium eki) + dur (< turur)* şeklinde oluşturulur. Metindeki şimdiki zaman çekimi umumiyetle bu kaideye uyar: *rhevstrs* (3), *z ul ffe s men* (8), *c sfe s* (32), *l rfe s* (65), *boladur* (104); Nadiren *dUr (< turur)* yardımcı fiil unsurunun düşürüldüğü şekillere de rastlanmaktadır: *msf tfo (< msfe s tfo)* (143), *tura sen (< turadur sen)* (230).

§ Fiil Çekiminde ve İyelik Eki Olarak II. Çokluk Şahıs

Fiillerin emir ve görülen geçmiş zaman II. çokluk şahıs çekiminde /+ηlAr/ eki kullanılmakla beraber, sadece fiillerin şart çekiminde II. çokluk şahıs ifadesinin temini için ve isimlerde II. çokluk şahıs iyelik eki olarak /+ηlAr/ ve /+ηız/ karışık bir şekilde düzensiz olarak kullanılmaktadır: *i rhtb rts* (131) ~ *i rhtb* { (190), *e tf rfs* (23) ~ *e tf* { (95), *bou* { (155) ~ *m rts* (397). Ayrıca ilgi çekici istisna örnekler olarak; fiillerin şart, emir, görülen geçmiş zaman çekiminde II. çokluk şahıs ifadesinin temini için ve isimlerde II. çokluk şahıs iyelik eki olarak ek yığılmasının gözlemlendiği /+ηIzAr/ şekline de rastlamaktayız: *l rtf rfs* (447), *bg rts* (445), *cprow v rts* (98), *rfs* (98). Meseleyle bağlantılı olarak, saygı ve nezaket ifadesi olarak kullanılan ve esasen II. teklik şahsa hitaben kullanılan II. çokluk şahıs zamirinin tek örnekte *senler* şeklinde karşımıza çıktığını görmekteyiz: *fl fw uo fwc o ub v e l c s cvzvs senler* (15); bu örnekte, II. teklik şahıs emir şekli olan *buyur*'dan sonra gelen *senler* zamiri, “siz” anlamı taşımakta olup emir kipindeki fiile “buyurunuz” şeklinde II. çokluk ifadeli nezaket anlamı katmaktadır.

§ é- Esas Yardımcı Fiilinin /-ken/ Partisip Ekiyle Kullanımı

Fonksiyonel olarak, anlamı pekiştirilmiş katmerli bir kullanım sağlamak amacıyla, bildirme görevli - yardımcı fiilinin /-ken/ partisip ekiyle birleştirilerek oluşturulmuş rivayet edilen geçmiş zaman çekimi olan *-ken* şeklinin* /-dük/ partisip ekini almış *é-* fiiliyle birleştirildiği görülmektedir: *lfoe l (< -ken + -e l)*; örnekler: *bd z c l sw o lfoe l rfs* (77), *L bs b e- i lfoe l rfs* (290). Bazı metinlerde aynı yapı içinde olmak üzere, *-n* şekli kullanılabilir. ** Tabiatıyla, *n ul (< -n + -e l < fsn fse l)* şekli daha eski bir yapıya işaret etmektedir. Doğu Türkçesinde rivayet edilen geçmiş zaman partisip eki olarak /-mlş/, daha ziyade şiir dilinde rastlanmaktadır. Zamanla Doğu Türkçesinde, /-mlş/ yerine /-GAN/ partisip ekinin geçtiğini bilmekteyiz (Bkz. Eckmann 2005: 104). Dolayısıyla *n e l* yerine *lfoe l* şeklinin geçtiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

§ Şüphe Edatı “ékin”

Eski ve Orta Türkçe metinlerinde, müşterek **er-* “olmak” kökünden türediklerini düşündüğümüz, tahmin veyahut şüphe bildiren *fs o* ve *erki* (Ayrıca bkz. Çağatay 1963: 245-250; Erdal 1991: 320-321) edatları bulunmaktadır. Çağataycada ise, eski kullanım olan *erki* yerine *js lfo* ya da

(*) Buğra Tezkiresi'nde, isimlerin rivayet edilen geçmiş zaman bildirim ve rivayet edilen geçmiş zamanın rivayeti şeklindeki birleşik zaman umumiyetle *éken* şekliyle sağlanmakla birlikte [*Satuk Buğra Han Gâzi ékenler* (66), *çalıp éken* (430)], bir iki örnekte *émiş* şekline de rastlamaktayız [*kâfiristânlik émiş* (417)].

(**) Örneğin Ali Şîr Nevayî'nin *émiştük sén* redifli bir gazeli vardır [Ali Şîr Nevayî, *Gara'ibü's-Sıgar*, (Kut 1996: 370)]: *könjül alurda aceb dil-rübâ émiştük sén / né dil-rübâ ki belâ-yı hudâ émiştük sén ...*

ıs l o şüphe edatları kaydedilmiştir (Bkz. Eckmann 2005: 134). Buğra Han Tezkiresi'nde kullanılan şüphe edatı *l o* (< *erkin*)'dir: *cv o n f l rfs l o* (61). İlgi çekici bir özellik olarak, soru eki/edatı *mU*'dan sonra, söz konusu edatın kontraksiyon yoluyla *mikin* (< *n v l o*) "... mu acaba?" şeklini almasıdır: *pnl n fstf v cv n l o e* (90), *c fo bms n l o e* (96), *rf l fs- tmn ifn -s i cpm s mikin* (443).

III. Tercüme

Buğra Tezkiresi

[I] Bir gün Hazreti Ebunnaşr Samanî'nin bir müritleri sordu: "Ey ulu kişi, bunca dünya malın var, neden hala ticaretle uğraşıyorsun?". Hazreti Ebunnaşr Samanî cevap verdi: "Ey müritler, doğru söylüyorsunuz; ama ben Hazreti Resulullah'ın sünnetini hiçbir zaman terk etmedim. Bu sebeple (bundan sonra da) terk etmek istemiyorum. (Ticaret için) Sefere çıkınca zekat verip böylece fayda sağlıyorum. Ticaret yapmayı bıraksam zekat vermenin sevabından mahrum kalacağım" dedi ve ilave etti: "Ey müritler, bu hikâyeyi işitmediniz mi? Bir gün Allah'ın elçisi, mübarek mescitte oturmuştu. Birkaç zavallı sahabe gelip sordu: "Ya Resulullah! Zengin olan diğer sahabeler zekat veriyorlar. Bize de zekatın sevabını elde edebileceğimiz bir iş buyursanız, bizler de o işi yapıp zekat vermenin sevabına denk sevap kazansak" diye arz ettiler. Allah'ın elçisi cevap verdi: "Ey çaresiz sahabeler! Her gün sabah namazının farzını yeterince eda ettikten sonra otuz üç kez "*t c o-allah*", otuz üç kez "*el- bn e 'illah*", otuz üç kez "*allahu ekber*", on kez "*m rbi f m'lahu wf wb efi v m- fs l f rfi v rfi v'rn rñ wf rfi v'rn bn e wf i vwb brh l m fz"o be s*" dersiniz, zekat vermenin sevabını kazanırsınız." diye emrettiler. Bu zavallı sahabeler bu duruma çok memnun kaldılar. (Bir süre) Sonra, bu muradına erememiş sahabeler Allah'ın elçisinin huzuruna tekrar gelip "Ya Resulullah! Zengin sahabeler de bizim okuduğumuz duaları okuyup onlar da sevap kazanıyorlar." diyerek arz ettiler. Allah'ın elçisi cevap verdi: "*bn l f gb m'rbhi z 'ui n fo zf*" Yani, "Allah, zekatın sevabını istediği kuluna verir. Ben (kime sevap verdiğini) nasıl bilirim.". Yeterince malumdur ki zekatta sınırsız sevap varmış. Bu sebeple ben (zekat verecek geliri sağlamak için) ticaretle uğraşmayı bırakmadım. [II] Allah resulü buyurdular: "Sultan Satuk Buğra Han'ı Hoca Ebunnaşr Samanî imana müşerref edecek." dediler. O zaman, sahabeler tarih düşürüp yazdılar: "Allah resulü dünyadan geçip üç yüz otuz üç yıldan sonra Türkistan vilayetinde Hazreti Sultan Satuk Buğra Han Gazi adlı bir şerefli kişi doğup on iki yaşlarında bu zorluğa müşerref olur." diye yazdılar ve Allah resulü o yerde şöyle buyurdu: "*fwwf m n fo btrbn b n o fuu sl*". Bu hadisin manası şudur: "Türkistan bölgesinden Sultan Satuk Buğra Han Gazi Müslüman olacak.". Bir zaman sonra Hazreti Hoca Ebunnaşr Samanî doğup bu dünyaya geldiler. Zahir ilimleri tahsil edip tefsir ederken "*fwwf m n fo btrbn b n o fuu sl*" şeklindeki hadisi gördüler. O Sultan Satuk Buğra Han Gazi kimdir diyip o şahsa gıyabında âşık oldular. Tarihe bakıldığında, Hazreti Sultan'ın doğumuna az kalmıştı. Aşk hisleri galip gelip Hazreti Sultan'ı takiben Türkistan tarafına sefer kıldılar. [III] Hazreti Sultan Satuk Buğra Han Gazi, on iki yaşına girdiler. Avlana avlana aşağı bayırda Bakû denen yere ulaştılar. Oradan baktılar ki bir takım hoş suretli ve siretli güzel insanlar düzlükte konaklamış. Hazreti Sultan, maiyeti ile beraber (bu insanların bulunduğu) kervanların bulunduğu yere yöneldiler. (Bu bölgenin) şehirlerinde böyle halk, böyle insanlar yoktu. Bunlar nasıl insanlarmış diye şaşırarak "Yürüyün, gidip görelim." diyip yola koyuldular; ama bu kervanlar Hazreti Hoca Ebunnaşr Samanî'ye aitti. Hoca Ebunnaşr Samanî gördü ki birkaç atlı gelmektedir. Yakına geldiler. Gördüler ki tarihte görülen (tarihte bahsi geçen) Hazreti Sultan Satuk Buğra Han imiş. Hazreti Ebunnaşr Samanî bakıp "Çok şükürler olsun, isteğim müyesser oldu." diyerek çok mutlu oldular ve derhal hizmetkârlarına söylediler: "Dünya ve ahiretin sultanı, benim maksudum gelmektedir. Bil ki benim bu diyara gelişimin sebebi şu şerefli zat ile karşılaşmak içindir. Ey hizmetkârlar, yükü (değerli malları) açıp (önlerine) koyun!". Hoca Ebunnaşr Samanî öncülüğünde hepsi namaza durdular. Namazı bitirdikten sonra tekrar yerlerine geçtiler. O vakte kadar (yerlerine geçinceye kadar) Hazreti Sultan at üzerinde durdular. Hazreti Sultan şaşırıp "Tuhaf

Turkish Studies

kervan imiş. Bizden korkmadan yüklerini açık bırakıp başlarını yere vurmaya (secde etmeye) meşgul oldular.” diye söylendiler. Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî yedi adım yere, Hazreti Sultan’ın huzuruna gelip selam verdiler. Hazreti Sultan attan inip Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî ile görüştüler. Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî, Hazreti Sultan’ı izzeti ikram ile karşılayıp yerleştikleri yere (misafir olmak üzere geçmeyi) teklif edip, güzel (değerli) mallardan ikişer ikişer armağan olarak alıp gelip huzurlarına bıraktılar. Ondan sonra Hazreti Sultan, Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî’yi gayri ihtiyarî olarak kabul ettiler. Çünkü Hazreti Sultan’ın gönüllerinde (kabul etmek) vardı. Birisi ortaya çıkıp Müslümanlığı bize o kimse öğretir diyerek (o kişinin adı için) Hazreti Hızır demişlerdi. O kimse bu kişi mi acaba, adınız nedir diyip şüphle adlarını sordular. O vakit, Hoca Ebunnasr Samanî dediler: “Benim adım Hoca Ebunnasr Samanî’dir”. Hazreti Sultan, Hızır Aleyhisselam’ın söylediği kişi buymuş diyip sevindiler ve “Ey baba! Her ne deseniz kabul edelim; ama biz atlı olmamıza rağmen yükünüzü açık bırakıp (yükü) alırlar mı acaba diyip korkmadan başlarınızı yere vurmaya (secde etmeye) meşgul oldunuz. Biz sizleri tanımadık. Bu yaptığınızın hakikatini bize açıklayın.” dediler. O zaman Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî cevap verdiler: “Ey padişahzade! Bu dünya ebedî değildir. Her kişi bu dünyadan gidecektir. Malk mülk, şans talih ve insanlar ki vefasızdır. Bil ki mal mülk (sevdası) yüzünden insan cehennem tutulur ve hepimiz bu dünyadan ahirete sefer etmekteyiz. Bu dünyadan sefer etmekte olan kişiye (o yolda gerekecek olan) azığı (iman ve ibadet) hazırladık.” Hazreti Sultan, Hazreti Ebunnasr Samanî’den bu sözü işitip gönüllerinde korku zuhur etti. Dedi: “Ey hoca! Müslüman olmayı sağlayan şeyi söyle! Ben de söyleyip Müslüman olayım.” Hazreti Ebunnasr Samanî tam olarak dediler: “Kelime-i tayyibe *m rbi f m’rbi n v bn n fe o sft m’rbi h*, kelime-i şehâdet *f ife fo-m rbi f m’rbi wf f ife foof n v bn n fefo bcevi wf sft mi*”. Hazreti Sultan, kelime-i tayyibe ve kelime-i şehadeti tekrarlادılar. Ondan sonra Muhammed denen kişi kimdir diye sordu. Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî, “Muhammed, Allah’ın dostudur. Dünya ve ahireti Allah, o Muhammed için halk etmiştir. O, kıyamet günü günahkârları cehennemden kurtarıp cennete alıp gider. O Muhammed’in dini ve şeriatları doğrudur. Başka peygamberlerinki gibi değildir. Diğer peygamberlerin şeriatı nesh olunmuştur. Her kim Muhammed’in yürüdüğü yolda yürürse dileğine, isteğine erer.” diyerek Allah’ın resulünü anlattılar. Sonra Hazreti Sultan, Hoca Ebunnasr Samanî’ye: “Ey yolunu kaybetmişlere yol gösteren! Kelime-i şehadetten yine bir parça gösteren bir şey varsa öğretin. Ben de öğrenip Allah için ibadet etmeye meşgul olayım.” dediler. [IV] Hazreti Sultan, kırk kişiyi teker teker çağırıp “Ey yârenler! Eğer benimle birlik olmak istiyorsanız, benim gibi Müslüman olun. Hazreti Resulullah’ın dinleri bütün dinlerin büyüğü ve faziletlisidir. O dine müşerref olunuz.” diye nasihat etti. [V] Hazreti Sultan Satuk Buğra Han’ın dedeleri Harun Buğra Han, kâfirlikte taştan da yamandı. Ordusu sınırsız sayıda çoktu. Zihin uyanıklığıyla Hazreti Sultan’ın Müslüman olduğunu anladı; ama daha açık bir şekilde belli olsun diye hiç kimseye söylemedi. [VI] Hazreti Sultan’ı öldürmeye kastetti. Bu sözü Hazreti Sultan’ın anneleri anlayıp feryat edip dediler: “Ey kâfirler! Bunca yılın yüzüne, riyazet ve meşakkat ile yetiştirdiğim evladımı niçin günahsız yere öldürüyorsun?” diyip müdahale ettiler. Harun Buğra Han merhamete gelip dedi: “Ey mazlum! Oğlun bizim dinimizi viran ederek Muhammed’in muhabbetini (gönlünde) ziyade etti.”. (Annesi) “Ey kâfirler, benim evladımı sınavı bak! Eğer Muhammed’in dinine girmişse öldür.” diye konuştular. Bu söz Harun Buğra Han’a makul geldi. [VII] Harun Buğra Han, bütün beyleri ile istişare edip dedi: “Bir puthane inşa edelim.”. Tuğla hazırlatıp bir kişiyi gönderip Hazreti Sultan’ı çağırttı. Harun Buğra Han dedi: “Ey evlat! Sizden bizim dinimizden çıkıp Muhammed’in dinine girdi diyerek şüphe ediyoruz. Hazreti Sultan, kâfirlerin ant içişine uygun olarak ant içtiler. Harun Buğra Han tam olarak inanmadı. Dedi: “Ey evlat! Bu antınıza tam olarak inanmıyorum. Biz bir puthane inşa etmekteyiz. O puthanenin duvarını siz yaparsanız tam olarak inanırım.” dedi. Hazreti Sultan harekete geçip endişe ederek nasıl yapsam olur acaba diyip kabul ettiler; ama çok perişan oldular. [VIII] Hazreti Ebunnasr Samanî’nin huzurlarına varıp dediler: “Ey ulu kişi, Harun Buğra Han benim Müslüman olduğuma şüphe ediyor. Beni denemek için bir puthane yaptırıyor. O puthanenin duvarını önce siz tamamlayın diyor. Eğer kabul edersem, İslam dininden çıkıp küfre sapmış olurum. Benim ne yapmam gerekir?” Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî cevap buyurdular: “Ey evlat! Kendini koruyup saklamak için bazı gizli işleri yapmaya cevaz vermişlerdir. Eğer duvar yaparken mescit (duvarı yapma) niyetine diyip yaparsanız, Allah’ın huzurunda elbette sevap bulursunuz. Kâfirlerin belasından kurtulursunuz. Çok

Turkish Studies

üzülmeyin.” Hazreti Satuk Buğra Han bu sözü işitip sevindiler, evlerine döndüler. Ertesi gün güneş doğdu. Harun Buğra Han, puthanenin inşa edildiği yerde toplanılmasını bütün asker ve beylere duyurdu. Bütün kâfirler puthanenin yapıldığı yerde toplandı. Harun Buğra Han, Hazreti Sultan’ı çağırıp alıp gelip dedi: “Ey evlat! Eğer siz bizim dinimizdeyseniz, bizim yaptığımız işi siz de yapın. Bizim secde ettiğimiz şeye siz de secde edin. Biz bugün bir puthane inşa ediyoruz. Önce siz tuğla koyun, bizim gönlümüz (ancak böyle yaptığımız zaman) rahatlayacaktır.” Hazreti Sultan tamam diyip kendi isteği ile, küreklerini bellerine kısırtıp bileklerini sıvayıp tüm yârenleri ile birlikte (içlerinden) mescit yapma niyetine diyip iki kez tuğla götürüp gidip puthanenin yapıldığı yere bıraktılar. Üçüncü kez de tuğla alayım diye gitmişlerdi; ama Harun Buğra Han seslenerek dedi: “Ey yavrum, evladım durun! Bundan fazla bedeninize iş yaptırmaya (benim) takatim yok. Size böyle yaptırmamın bir amacı vardı. Şimdi anladım. Her ne isterseniz yapın.” (Harun Buğra Han’ın) bütün askerleri geri döndü. [IX] Hazreti Sultan gece yarısını geçirip Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî’ye (ulaşma) isteği üzerine kırk kişi ile (Samanî’nin) huzuruna varıp “Ey ulu kişi! Eğer izin verirseniz, ayaklanıp kâfirlere saldıracam. Allah bize zafer verecektir.” [X] Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî, Hazreti Sultan ve bütün yârenleri ile kalkıp yola çıktılar. Harun Buğra Han’ın sarayına ulaştılar. Hazreti Hoca Ebunnasr Samanî ellerini açıp dua ettiler: “Allahım, ihsanının faziletiyle kâfirlere katı uyku ver. Müslümanlara zafer ver.” O vakit, Hazreti Ebunnasr Samanî’nin duaları kabul olup kâfirlere o şekilde uyku verdiler. Öyle ki birinin belinden tutup sürükleyecek olsa diğer birinin haberinde olmazdı. [XI] Hazreti Sultan attan inip kılıçlarını (kıymından) çıkarıp Harun Buğra Han’ın bulunduğu yere girdiler. Baktılar ki Harun Buğra Han uyuya kalmış, bir hizmetçisi de çerağ çıkarıp (uyuklar vaziyette, öylece) oturmuş. Harun Buğra Han’ın başını keseyim diye kılıçlarını yokladılar; fakat gönüllerine düşmanı uykuda öldürmenin namertlik sebebi olduğu fikri düştü. Bu kâfiri uykusundan uyandırıp imana davet etmenin daha uygun olacağını ve her ne kadar kâfir de olsa tuzunun (bana verdiği ekmeğin aşım) hakkı var diye düşündü. (Yediği) Tuzun hakkını hesaba katayım diyip kılıcın ucuyla (Harun Buğra Han’ın) ayağına batırdılar. Harun Buğra Han acıyla uyanıp baktı ki Hazreti Sultan kılıcını çıkarıp başında durmaktadır. Bu kâfir dedi: “Ey sultan, böyle devlet sende varken ne sebepten böyle bir iş ediyorsun?”. Hazreti Sultan cevap verdi: “İşin hayırlısı şudur ki benim yaptığımı yap! Kalk, vakti fırsatı değerli bil! Bu kelime-i şerifi, *m ih f m’ahbi n v bn n fe o sft m’alah*, söyle!”. O bahtsız kâfir kabul etmedi. Hazreti Sultan ne kadar uğraştıysa da bu cehennemlik Allah’ın yardımını bulup Müslüman olmayı kabul etmedi. Hazreti Sultan kaç kez kılıçlarını kaldırıp (o kâfirin) başını keseyim diye niyetlendiyse de (bu kâfirin) tuzunu yediğini ve dedelik hakkı olduğunu düşünerek kılıçlarını geri çevirdiler. Son çare (olarak) yüzlerini yüce Allah’ın dergâhına (göğe) çevirip dua ederek yalvardılar: “Ey var olan Tanrı! Sen bütün yaratıkların halini görüyorsun, kaç kez kılıç kaldırıp (onun) başını keseyim diye hamle kıldırısam da dedelik hakkını ve (onun sayesinde yediğim) tuzun hakkını düşündüm. Eğer bir süre ki (böyle yapmamın) sebebi dedelik hakkı da olsa ey Allah, kahredicilik sıfatın ile bu kâfiri yere yuttursan!”. Hazreti Sultan’ın duaları kabul olup yer sarsılıp yarılıp Harun Buğra Han’ı dizine kadar yuttu. Hazreti Sultan nasihat ederek dedi: “Ey kâfir bu hali gördün mü? Gel, iman getir. Ben sana dua edeyim. Bu beladan kurtul.”. Bu bahtsız, yere girmem senin dinine girmekten daha iyidir diyerek kabul etmedi; yer (onu) edep yerine kadar yuttu; yine de kabul etmedi. Hazreti Sultan’ın gazabı gelip tekrar dua etti. Harun Buğra Han’ı yer yuttu. Yok oldu. O vakit, doğudan sabah saadetinin parlaklığı zuhur etti. Hazreti Sultan, “İslam’ın davulunu benim adıma vurunuz! Minareye çıkıp Hazreti Satuk Buğra Han Gazi’nin devri mi devri diyiniz. Namazın ezanını gür sesle okuyunuz.” diyerek emrettiler. [XII] Hazreti Sultan Satuk Buğra Han, on iki yaşlarında gaza ile meşgul oldular. Düzlükte kâfirler ile savaştılar. Kışıkta yüce Allah’a ibadet ettiler. Hazreti Satuk Buğra Han doksan altı yaşlarına kadar Belh civarındaki Amu Derya’ya kadar, bu tarafı (rivayet edenin bulunduğu yön) Kün-Kış-Kerek denen yere kadar, kuzey tarafı Karakurdum denen yere kadar Hazreti Sultan, kılıçları ile kâfirleri Müslüman edip Hazreti Muhammed Resulullah’ın şeriatlarını ve dinlerini yayıp rağbet edilen hale getirdiler. Hazreti Sultan’ı Kaşkar’dan aşağıdaki Meşhed denen yere defn ettiler. Hazreti Sultan bu alemde göçtüğünde tarih dört yüz yirmi dokuzdu. [XIII] Hazreti Sultan Satuk Buğra Han Gazi Padişah’ın dört oğlu, üç kızı varmış. Kızlarının birinin adları Ala Nur Hanım idi ki son derece güzel, iyi huylu, dindar bir kızcağızdı. Onların kıssası Hz. Meryem Aleyhisselam kıssası gibidir. İyice konuşmaya başladıklarında (artık düşündüklerini dile getirmeye

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

başladıkları çağdayken) bir gece, yüce Allah'a ibadet ediyorlardı. Hazreti Cebrail gelip onların mübarek ağızlarına bir katre nur damlattı. Rahatlayıp kendilerinden geçip tekrar kendilerine geldiler. Diğer rivayet ise şudur: Bir gece kapı eşiğine çıktılar. Eşiğin hemen bitişiğinde bir arslan yatmaktaydı. Arslanı görüp çığlık attılar. Kendilerinden geçip yine kendilerine geldiler. Birkaç günden, birkaç aydan sonra aşur ayının onu, cuma günü, cuma namazı vaktinde kızıl yüzlü, ahu gözlü (bir) evlat dünyaya getirdiler. (Ona) Büyük küçük herkes hayran kaldı. Bu nasıl hadisedir diyip Hazreti Padişah gazaplanıp bu işin aslını öğrenin diye emretti. Bütün emirler, önde gelen din adamları Ala Nur Hanım'a sordular. (O da yaşadığı) Hadiseyi bir bir anlatılar. (Bu) Akıllı ve zeki adamlar, büyük din adamları toplanıp (Ala Nur Hanım'ı hamile bırakan mübarek arslana işaretle) "(O arslan) Heybetli Hz. Ali'dir!" diyip (çocuğun nesebini Hz. Ali'ye bağlayarak, çocuğun) adı Hazreti Seyyid Ali Arslan Han olsun diyerek ad koydular. Hazreti Seyyid Ali Arslan Han yedi yaşına girdikten sonra, Ala Nur Hanım, şeriata göre Tok Buba Buğra Han'a verildi. Onlardan üç oğul doğurdu. Bunlar Muhammed Arslan, Yusuf Arslan, Kızıl Arslan Han Padişah imiş. [XIV] Şöyle rivayet edilir: Hazreti Sultan Satuk Buğra Han Gazi'nin büyük oğulları Hazreti Sultan Hasan Buğra Han Gazi, Kaşkar'da padişah imiş. O vakitte, Çukta Reşid, Nukta Reşid, Çıgalülhalhal-ı Maçin otuz bin orduyla gelip birkaç kez Kaşkar şehrini kuşatıp kıtlık olunca, Müslümanların sıkıntıya düştüğü bu yere yiyecek içecek gelmedi; (Müslümanlar) çaresiz kaldılar. (Müslümanları kurtaramadığı için bu durumun vebaline katlanamayarak) Hazreti Hasan Buğra Han, Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi, Hazreti Seyyid Ali Arslan Han Gazi bütün emirleriyle kırk bin askeri alıp şehirden çıkıp saf çekip (düşmana karşı) durdular. Kâfirler de (onlara karşı) saf çekip durdu. Kendilerini kâfirlere vurup (yönelerek, hücumu geçerek) kâfirleri dağıttılar. Kâfirler kaçıp Yangı Hisar tarafına gitti. [XV] Hazreti Ali Arslan Han Gazi, doksan bin askeri alıp kâfirleri kovalayarak vuruşa vuruşa (giderek) Örtten Kara denin yerde (durmaya) karar kıldılar. Orada da birkaç bin kâfir vardı. Savaşıp kâfirlerin kanını Ceyhun nehri gibi akıttılar. Hazreti Padişah'a kılıç, balta işlemiyordu. Kâfirler şaşkına döndü. Çıgalülhalhal-ı Maçin, "Bunlara kılıç, balta asla işlemiyor. (Tenlerine) Hiçbir şey geçmiyor. Hazreti Padişah'a nasıl etse de (kılıç, balta onun tenine) geçer?" diye düşündü. Bu durumun sebebini anlayacak bir kimse olursa (ona) boyunun dengi kadar altın vereceğim diye vaatte bulundu. O vakitte, kâfirler içinde Ucatlı bir pir vardı. Bu durumun sebebini ben anlarım diyip hileler ile İslam ordusuna kendini aldırıldı. Bir süre ordu içinde bulunup Hazreti Padişah'ın hanesine, sarayına yakın olmak suretiyle hizmette bulundu. Bundan (bu Ucatlı casusun gizli emelinden) hiç kimse haberdar olmadı. (Padişah) Bir gün gazadan dönüp (hanelerinde) oturmuşlardı. (Bu Ucatlı casus) birkaç savaşta yaşanan hadiseleri anlatıp Hazreti Padişah'ı (bu savaşta kahramanlıkları çerçevesinde) tarif etti, övdü. (Sonrasında) Padişaha sordu: "Ey alemin sığınağı Hazreti Padişah! (size) Kılıç, balta işlemiyor. Bu nasıl iştir?". Hazreti Seyyid Ali Arslan Han Gazi Padişah, boş bulunduğu bu vakitte, cevap verdi: "Bana hiçbir zaman kılıç, balta geçmez. Sadece namaza durduğumda vücudum ıslanır. O durumda bir kez vurulsa (kılıç, balta) keser." (O Ucatlı casus için bu) açıklama ne (muhteşem bir) söz ne (güzel bir) hadise olmuştu. (Böylece asıl öğrenmek istediğini) öğrendi. Padişahın cevher saçan (ağızlarından ulaşmak istediği cevabı) işitti. Bu durumdan kimsenin haberi olmadı. Bu davar (aşâğılık adam) ordudan (gizlice) ayrılıp (düşman olan) Çıgalülhalhal-ı Maçin'e iyi haberi verdi. Bu kâfir sevindi ve o davara çok zinet verdi. [XVI] Bir gün sabah namazı için ezan okudular. Müslümanlar toplanıp saf saf oldular. Sünneti eda edip farza tekbir getirdiler. Namaza durdular. Molla imamın aklındaki sure *oo b tzo* idi. Ağızlarına *oo gub o* geldi. Kâfirler haberdar olup vakti değerli bilip saftan safâ girip Müslümanları şehit ettiler. *f lfgb c 'mbi fi efo n v bn n fefo sft m'alah* ayet bu kısma gelince Hazreti Padişah'ın mübarek başlarına kılıcı vurdu. Mübarek başları tenlerinden ayrıldı. Hazreti Padişah'ın mübarek başlarından "Hoş da gamsız molla imiş!" şeklinde ses geldi. Mübarek isimleri Molla-Alem (namıyla anılır) iken, lakapları "Gamsız Hoca" oldu. [XVII] Kâfirler ehli beytlerini zikrettiler. Bunlar (ise) kıpırdamadan durup savaştılar. Birkaç kâfiri cehenneme gönderdiler. Kâfirler üstünlüğü ele geçirip bunları şehit ettiler. Ondan sonra, birkaç kız ile Bubiçe Meryem Hanım acılı olmanın ahını çekip savaşa girdiler. Yirmi beş kâfiri cehenneme gönderdiler. Kâfirler üstünlüğü ele geçirdi. (Onları) yere düşürdüler. Yer yarıldı. O saat yere girip kayboldular. Ondan sonra kızları şehit ettiler. [XVIII] Hazreti Hasan Buğra Han Gazi, Hazreti Esen Buğra Han Gazi, Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi, bu padişahlar meydana girdiler. Kâfirleri kırıp kanlarını Ceyhun nehri gibi akıttı (onları) parça parça edip mallarını

Turkish Studies

mülklerini aldılar. Çukta Reşid, Nükte Reşid, Çıgalülhalhal-ı Maçin, on iki bin asker ile kaçıp gitti. Arkalarından kovalayıp Kökyar denen yere ulaştılar. Orada yedi gece gündüz savaştılar. Bazı Müslümanlar şehit oldu. Öylece hepsi savaştılar; ama başarılı olamadılar. Hazreti Sultan'ın oğullarından biri, Osman Buğra Han Gazi altmış adamı ile şehadet şerbetini içti. Kâfirler savaş ede ede Çeben şehrine kaçıp gitti. [XIX] Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi, Hazreti Hasan Buğra Han Gazi Yarkend şehrine gelip yerleştiler. Halkı iman getirmeye sevk ettiler. (Halk) gönül rızasıyla Müslüman oldu, iman getirdi. Halk malını mülkünü canlarını tenlerini dağıttı; hepsini fakirlere verdi. Bu halkın hakkında hayır duası ettiler. Bütün Müslümanlar “Amin” dediler. Bu Müslümanların hakkında dua icabet etti. Bu duanın bereketinden Yarkend şehri asla harap olmaz demişlerdir. [XX] Ondan sonra Hazreti Seyyid Ali Arslan Han Gazi Padişah'ın şehit olduğu yere geldiler. Hazreti Sultan Hasan Buğra Han Gazi başlarını çıplak edip (başlarındaki sarığı çıkarıp) gözlerini göğe dikip el açıp dua ettiler. Müslümanlar “Amin” dediler. Henüz duaları tamamlanmamıştı ki bir siyah hortum zuhur etti. Göğü yere, yeri göğe katmış gibi oldu. Bir saat sonra hortum durdu. Dünya aydınlık oldu. Göründü ki, şehitlerin üstüne kum yağmış, kâfirlerin üstüne tuz(lu toprak) düşmüştü. O sebeple (bu yere) “Şehitler Kumu” diye ad koydular. Ondan sonra kalkıp maiyetleri ve askerleriyle Kaşkar'a doğru yola çıktılar. Gidip tahtlarına geçtiler. Bütün Kaşkar halkı ilkbahar bulutu gibi ağlayıp matem tuttu. Rivayet eden şöyle söylemiştir: Tarih dört yüz seksen dokuzdu. Aşur ayının onuncu günü Hazreti Seyyid Ali Arslan Han Gazi şehadet şerbetini içip cennet içkisini (şeraben tahur) tadarak şehit oldular. [XXI] Rivayet eden şöyle demiştir: Hazreti Sultan Satuk Buğra Han Gazi, Hazreti Esen Buğra Han Gazi, Hüseyin Buğra Han Gazi ve Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi, bu padişahlar on iki yıl hilafet tahtında oturdular. Onların vaktinde destar giymeyen kişiyi görseler ya da haber alsalar o kişinin başına demir çivi çakarlardı. Öyle kalkınma oldu ki asker aşlığını bir file yükleyemedi. [XXII] Bu padişahlar ululuk tahtında oturmuştu. Yüz kişi ve üç amirleri ile Türkistan'dan elçi gelmiştir diye Kaşkarlı Mevlana Said'e haber verdiler. Hazreti Padişah “(Huzura) Girsin” dedi. Hoca Türkistanlı Abdullah ve Taşkendlî Hoca Ebu Bekir (huzura) girip yeri birkaç kez öptüler. Hazreti Padişah, nasılsınız diyerek hallerini hatırlarını sordu. (Buraya gelmek için) Çok eziyet, meşakkat çektiniz dedi. Onlar da (secde eder gibi) eğilerek arz ettiler: “Ey dünyanın sığınağı! Türkistan vilayeti kâfirleşti. Hazretlerinden yardım istemeye geldik.” Bu padişahlar ve emirler(i) hadsiz hududsuz kıyas kabul etmeyecek sayıda çok asker toplayıp Türkistan vilayetine doğru sefere çıktılar. Türkistan'a ulaşmışlardı. Büyük küçük bütün halk kendisi gelip (zorlama olmaksızın) itaat etti. Hazreti Padişah'ın dergâhına toplandılar. Ondan sonra Hazreti Sultan Hoca Ahmed Yesevî Padişah'ın kabirlerini tavaf edip yiyecek içecek hazırlatıp askere verdiler. Kuran-ı Kerim'i hatmedip sevabını şehitlerin ruhlarına bağışladılar. Hazreti Padişah o yazı, kışı Belh'de geçirip Türkistan'ı, Taşkend'i tamamen ele geçirip diğer yıl tekrar sefere çıktılar. Şehirden şehre, kabileden kabileyeye yürüyerek babalarının kılıçlarını vurup yürüdüğü yollarda yürüyüp, konakladığı yerlerde konaklayıp kâfirleri (kâfir topraklarını) fethedip Umman Denizi'nden Kozlum Denizi'ne, ta Kurdum'a değin bunların kılıçlarının parıltısından İslam dini münevver oldu. Şeriat yolu açıldı. İslam dini, Ahmed milleti karar üzerine oldu. Bu vakte kadar birkaç yıl geçti. Şimdi Kaşkar'a dönelim diye düşünmekteydiler. Kaşkar yurdu, kâfirler batağı haline gelmiş diye haber geldi. O vakit, ordu toplansın diye çağrı yapıldı. Askerler toplandılar. Hazreti Sultan Hasan Buğra Han Gazi, Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi Padişah'a dediler: “Siz Medayin'e gidin. Hazreti İmamlar'a arz edin. Kaşkar yurdu kâfirler batağı olmuş, hazretlerinden yardım diliyoruz, diyin. Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi Padişah, Medayin'e gittiler. Hazreti Hasan Buğra Han Gazi Padişah, yetmiş bin kişi ile gelip Kaşkar şehrini kuşatıp oraya yerleştiler. Böylece bütün kâfirleri kırıp (kâfirlerin kanlarını) Ceyhun nehri gibi akıttılar. Müslümanlar zafer kazandı. Kaşkar halkını kâfirler kendi dinlerine sokmuş, (onlar da) köpek, eşek, domuz etini yiyip (yenilmesi) haram olan (bir tür alacalı) yılanı mubah bilip mutlak kâfir olup kalmıştı. Kâfirler tarafından, Çukta Reşid meydana girdi. Müslümanlar tarafından, Hazreti Esen Buğra Han Gazi Padişah meydana girip bahadırılık gösterip namlarını, mertebelerini belli ederek savaşa girdiler. Öyle savaştılar ki (kahramanlıklarını anlatmak için) sıfat bulunmaz. [XXIII] Kısacası, şöyle rivayet ederler: Bu dört imam Medayin'de idiler. Üç aylığına ava çıkmışlardı. Hazreti Yusuf Kadir Han, huzurda durup kıyam getirip arz ettiler: “Ey Resulullah evladı! Biz Kaşkar yurdundan geliyoruz. Kaşkar yurdu tamamen kâfirleşti. Sizler gibi resulullah evladının zamanında fethedilmezse bundan sonra da (Kaşkar) fethedilmez. İzin verirseniz, bir miktar İslam ordusu (bizlere) yoldaş olabilir mi acaba? Yüce Allah'ın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

inayeti olursa, (Kaşkar'ı) fethedip siz hazretlerinin (yine) dergâhlarına geleceğiz. Hazreti İmam Nasruddin buyurdu: “Ey emirler, çabuk kuvvetli bir ordu toplayıp Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi Padişah ile (Kaşkar üzerine) gidin! Zor duruma düşerseniz, bizlere mektup gönderin.” [XXIV] Hazreti Hasan Buğra Han Gazi Padişah buyurdu: “Askerler toplansın! Kâfirlere aman verilmeyecek.”. Askerler üç günde toplandı. Bütün askerleri alıp Yangı Hisar mevziine konuşlandılar. Baş tarafı Altunluk, art tarafı Örtten Kara'ya kadar kâfirler yerleşmişlerdi. Birkaç gün savaştılar. Savaş ede ede dağ eteğine ulaştılar. O yerde dağ içinden birkaç yüz kâfir çıkıp Müslümanları şehit kılmaya başladı. O anda Hasan Buğra Han Gazi Padişah'ın ağızlarından köpük çıkıp sarhoş deve gibi böğürerek (savaş meydanına atılıp) zorlu savaş verdiler. (Kâfirlerin kanını) Ceyhun nehri gibi akıtıp (meydan içinde) yürüdüler. İlahî kaza neticesinde birkaç okun (kendilerine) isabet etmesi sebebiyle şehit oldular. [XXV] Hazreti Hasan Buğra Han Gazi Padişah, meydana gelip takatsiz kalıp feryat ile haykırıp kendilerini (yere) vurdular. (Kâfirlerin kanını) Ceyhun nehri gibi akıttılar. Hazreti Padişah'a birkaç yerde ok isabet etti. Kan kaybedip (yere) yığıldılar. Nükte Reşid, Hazreti Padişah'ın mübarek başlarını vücutlarından ayırdı. Hazreti Hasan Buğra Han Gazi şehit olduktan sonra, kâfirler Müslümanları tamamen şehit etti. Sanki kıyamet kopmuştu. Aydınlık dünya karanlığa gömüldü. [XXVI] Hazreti Yusuf Kadir Han, Medayin'de idiler. Medayin'den Yusuf Kadir Han Gazi yüz bin asker ile geliyormuş diye (haber alan) Çukta Reşid, bütün askeri ile kaçıp Çin şehrine gitti. Kaşkar halkı çeşitli hediyelerle Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi'nin yanına, Endican dağına gittiler. (Gazi'nin) Üzengilerine yüzlerine sürüp ayaklarını öptüler. [XXVII] Rivayet şöyledir: Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi Padişah, kırk bin askeri alıp dedemin intikamını alacağım diyerek Hoten'i kuşatıp yirmi dört yıl savaşıp Hoten'i ele geçirip Çigalülhalhal-ı Maçin'i öldürüp dedesinin intikamını alıp Hoten'i yağmalayarak gelip Han Arık'ın bazı taraflarını, Tazgun'un Yetti Kent bölgesini, tohumluk toprağı bir miskal altına alarak vakfetti. Kaşkar'a döndüler. Yukarki yol ile, Kızıl denen yere yerleştiler. (Burası) Hazreti Sultan Seyyid Ali Arslan Han Gazi Padişah için lenger (ibadet yeri, dinlenme otağı) kurulacak bir yer imiş. (Gazi) Bir göl oluşturunuz diye emretti. Hemen o saat göl oluşturmayı başardılar. (Toprağı) ok ucuyla yumuşatıp adam başına bir avuç toprak alıp bir günde gölün oluşturulduğu söylenir. [XXVIII] Hazreti İmamlar mektubu görüp dediler: “Ey yârenler! Bize Kaşkar yurdundan mektup geldi. Biz bir aylığına kâfirleri fethetmek için gidiyoruz. Bizim bundan başka işimiz yoktur.”. Kaşkar yurduna doğru yola çıktılar. Birkaç günden sonra Hazreti İmamlar, Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi'yi Kaşkar vilayetine padişah edip Maçin tarafına doğru yola çıktılar. Gelip şehrin önüne konuşlandılar. Kâfirler bu orduya şaşakaldılar. O vakitte Çukta Reşid'in bir büyücüsü vardı. Dedi: “Ey padişahım! Neden bu kadar takatsiz kalıyorsunuz? Şehri almaları için görmeleri gerekir. Şehri görmezseler şehri alabilirler mi?”. Çukta Reşid dedi: “Ey vezir bu nasıl sözdür? (İşte) şehir böylece görünmektedir (görünmemesine imkan yoktur).”. Büyücü, “Bu (düşman) askerler kaç gün burada dursa da ben şehri gizleyeceğim (Büyüyle gözlerle görünmez edeceğim).”. Çukta Reşid saygıyla eğilerek (yerine) oturdu. Bütün kâfirler sevinip sevinç davulu çaldılar. Tan attı. Hazreti İmamlar namazdan sonra bir kişiyi çağırdılar. (Ona) “Gidip söyle! Bu gelen kişi Hazreti Muhammed Mustafa'nın evlatlarıdır. Mübarek isimleri, Hazreti İmam Nasruddin, İmam Muiniddin, İmam Zahurüddin ve İmam Kavamüddin'dir. Maverâünnehr'den Kaşkar yurdunu fethetmek için yüz kırk bin asker ile geldiler. Ok torbalarını boyunlarına asıp huzurumuza gelip Müslüman olup iman getirsinler. Eğer iman getirmezlerse, Çukta Reşid başta olmak üzere bütün kâfirleri öldürüp evlatlarını esir edip şehirlerini viran edeceğiz.” diye buyurdular. Kâfirler bu sözü işitince aydınlık dünyaları karanlık oldu. Kâfirler endişe ederek söylediler: “Dinimizden dönmeyiz!”. Bir mavi (renkli) çadırdan saraya girdiler. Şaman öncülüğünde kırk bir büyücü büyü yapmayı başardı. Savaşmaya karar verdiler. Şehir kayboldu. Büyücünün sihir yaptığını anladılar. Sabah oldu. Şehir yine görüldü. Savaş davulu çaldılar. Kahraman yiğitlerin savaşmak için ileri at sürmeleriyle aynı anda şehir yine kayboldu. Bu yöntem ile yaklaşık kırk yıl Çin şehrinin içinde kaldılar. Sonunda Çukta Reşid, bütün ordusuyla birlikte bir gece kaçıp gitti. [XXIX] Hazreti İmamlar, Çukta Reşid ve Nükte Reşid'in arkasından kovalayarak gittiler. Hazreti İmamlar namazda idiler. Kâfirler vakti fırsat bilip Hazreti İmamları koyun gibi boğazladı. Ondan sonra sancağı alayım diyerek mücadele ettiler. Sancak erinin (sancağı tuttuğu) kolunu kestiler. Sancak eri sancağı (yine de) vermeyerek dizine aldı. Dizini de kestiler. Sancak eri sancağı (yine vermeyerek) boynuna kıstırdı; boynunu kestiler. Sancağı havaya attı, sancak kayboldu. (Ansızın) Güneş tutuldu. Dünya karardı. Gökyüzünden ses geldi. Yerden homurtu yükseldi. Kâfirler Çin tarafına

Turkish Studies

gittiler. Bir kişi kaçıp Hazreti Yusuf Kadir Han Gazi Padişah'a haber verdi. O zaman Yusuf Kadir Han Gazi harekete geçti. Geceleyip gündüzleyip (hadisenin yaşandığı yere) gelip (yaşananları) gördüler. Hazreti İmamların başları vücutlarından ayrılmıştı. Kendilerinden geçerek fenalaştılar. Tekrar kendilerine geldiler. İnsan ölüleri çöl taşları gibi yatmaktaydı. Hangisinin kâfir, hangisinin Müslüman olduğu belli değil diyerek şaşırıyorlar. Tanrıya yalvardılar. O dakika (gökyüzünden) bir ses yükselip dağlardan su geldi. Gökyüzünden yağmur indi. Müslümanların yüzünü kibleye, kâfirlerin vücudunu yüz üstü çevirdi. (Akan su) Kâfirlerin (kesik) başını sürükleyerek akıp gitti. Sonra, Hazreti İmamların mübarek cesetlerini sandık içine koydular. Diğer Müslümanların cesetlerini defnettiler. Tarih, beş yüz doksan altı idi. Zilhicce ayının onu, pazartesi günü Hazreti İmamlar şehitlik şerbetini içtiler. Şüphesiz Allah en doğru olanı bilir.

KAYNAKÇA

- ATALAY, B. (2006). **Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't-Türk I -IV**, Ankara: TDK.
- BARTHOLD, V. V. (2006). **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Haz. K. Y. Kopruman, İ. Aka, Ankara: TTK.
- CAFEROĞLU, A. (1974). **Türk Dili Tarihi II**, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- CLAUSON, G. (1960). **Muhammed Mehdî Han, Senglah, A Persian Guide to the Turkish Language**, London.
- CLAUSON, G. (1972). **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press.
- ÇAĞATAY, S. (1964). "Türkçede *ki* < *erki*", **TDAY Belleten 1963**, Ankara: TDK, s. 245-250.
- ECKMANN, J. (1988). "Çağatayca", **Tarihi Türk Şiveleri**, Ankara: TKAE, s. 211-245.
- ECKMANN, J. (2005). **Çağatayca El Kitabı**, Çev. Günay Karaağaç, Ankara: Akçağ.
- ERDAL, M. (1991). **Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon**, Vol. I-II, Wiesbaden.
- ERGİN, M. (2002). **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak.
- GABAIN, A. Von (2007). **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, Ankara: TDK.
- GRECARD, M. F. (1900). "La Légende de Satok Boghra Khan Et l'Histoire", **Journal Asiatique**, C. XV, s. 5-79.
- JOHNSON, F. (1852). **Dictionary Persian, Arabic, and English**, London: W. H. Allen and Co.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet F. (2005). **Türkiye Tarihi, Anadolu İstilasına Kadar Türkler**, Ankara: Akçağ.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet F. (2007). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara: Akçağ.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet F. (2009). **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Akçağ.
- KÚNOS, I. (1902). **Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch**, Budapest.
- KUT, G. (2003). **Ali Şir Nevayî, Gara'ibü's-Sıgar**, Ankara: TDK.
- LANE, Edward W. (1968). **An Arabic-English Lexicon**, Beirut: Librairie Liban.
- LESSING, F. (1960). **Mongolian-English Dictionary**, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- MÜTERCİM ASIM (2009). **Burhan-ı Katı**, İstanbul: TDK.
- NECİB, E. N. (1968). **Ujgursko-russkij Slovar'**, Moskva.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/4 Fall 2011

REDHOUSE, J. W. (1890). **A Turkish and English Lexicon**, İstanbul.

SHAW, R. B. (1871). **Visits to High Tartary Yarkand and Kashgar**, London: John Murray.

SHAW, R. B. (1878). **A Sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan I-II**, Calcutta: Baptist Mission Press.

STEINGASS, F. (2005). **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, İstanbul: Çağrı.

TURAN, Osman (1939-1940). "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarihi", **Ülkü**, C. XIII, S. 74, Nisan 1939, s.145-154; C. XIV, S. 79, Eylül 1939, s. 47-52; C. XIV, S. 80, Birinciteşrin 1939, s. 153-160; C. XIV, S. 82, Birincikanun 1939, s. 343-350; C. XIV, S. 83, İkincikanun 1940, s.429-436.